

УДК 39:911.3 (=161.2 : 1-87)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.3.214>

Яна Гаргаун*

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ВПЛИВ НА ТВОРЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Анотація: Питання ідентичності української нації особливо гостро постало в часи російсько-української війни. Надзвичайно важливу роль у творенні глобального українського простору відіграла українська діаспора, яка завжди посідала особливе місце у популяризації усього українського та формуванні позитивного іміджу українців закордоном. Представники української діаспори, починаючи з XIX ст. і дотепер активно включаються у протидію агресії з боку Росії та консолідацію українського народу. Українська діаспора активно сприяє зміцненню української державності та підтримці України на міжнародній арені. Діаспорні організації лобюють інтереси української держави, залучають увагу міжнародної спільноти до проблем України, сприяючи зміцненню української ідентичності, культури, політичної незалежності та економічного розвитку України.

Ключові слова: діаспора, український простір, ідентичність, позитивний імідж, російсько-українська війна

Дослідження української діаспори завжди посідало особливе місце в українській історіографії, українські дослідники у своїх працях досліджували феномен поняття «українська діаспора» та значення діаспори у формуванні української державності. Український історик, філолог і культуролог, який присвятив багато праць питанню вивчення української діаспори І. Лисяк-Рудницький наголошував на особливій ролі української діаспори у збереженні української культури та ідентичності.

П. Тригуб, досліджуючи історіографію української діаспори в США, вказує, що в незалежній Україні значно зріс інтерес науковців і широкого загалу до життя українців за кордоном. Стали проводитись Всесвітні форуми українців і міжнародні конференції з питань україністики з виданням їх матеріалів, працював Інститут досліджень діаспори, який видавав журнал «Українська діаспора», проведено захист кількох дисертацій. Видавалися бібліографічні покажчики літератури, у вітчизняних наукових і літературно-художніх журналах друкувалися статті представників української спільноти в США¹. Ф. Заставний у своїй монографії зробив вдалу спробу висвітлити різноманітні сторони життя зарубіжних українців, зокрема їх кількість. Він вважав, що 10% українців жило за межами УРСР, з них 4 млн. – в Америці, що складає п'яту частину всієї зарубіжної діаспори².

* Гаргаун Яна Ігорівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, заступник директора НН ІПО Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7475-2963>; e-mail: yanal4karpiuk@gmail.com

¹ Тригуб П.М., Мерфі Н. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми) // Наукові праці: історія. 2007. Т. 74, Випуск 61. С. 122-133.

² Заставний Ф.Д. Українська діаспора. Львів: Світ, 1991. 230 с.

Ю. Земський активно досліджує проблему збереження національної ідентичності української діаспори на теренах РФ в умовах інформаційного шовінізму початку ХХІ ст.³ Це лише кілька прикладів дослідників, які вивчали українську діаспору. Існує багато інших вчених, які присвятили свою роботу цій темі, і кожен з них зробив вагомий внесок у розуміння української діаспори та її ролі у світі.

Українська діаспора відноситься до групи українців, які живуть за межами України і зберігають свою українську національну та культурну ідентичність. Цей термін описує спільноту українців, які емігрували або були змушені покинути Україну у зв'язку з політичними, економічними або соціальними причинами.

Українська діаспора виникла внаслідок різних хвиль еміграції з України протягом її історії. Перші хвилі еміграції відбувалися у ХІХ ст., коли багато українців шукали кращих умов життя в Сполучених Штатах, Канаді, Бразилії й інших країнах. Пізніше, українська діаспора розширилася внаслідок політичних турбулентностей, зокрема під час двох світових війн, Голодомору 1932-1933 років, Другої світової війни та післявоєнного періоду. Українська діаспора завжди відігравала значну роль у збереженні української культури, мови, традицій і національної свідомості поза межами України. Вона стала центром української інтелектуальної та політичної діяльності, підтримувала зв'язки з Україною та сприяла розвитку українського національного руху.

Основним джерелом формування української діаспори поза межами України виступала політична або економічна еміграція українців зі своєї етнічної території, чому сприяла відсутність власної державності і, нерідко тяжкі соціально-економічні умови українців, які проживають під юрисдикцією, насамперед, Австрійської та Російської імперій. Прикладами перших українських колоній можуть бути спадкоємці запорізьких козаків, що переселилися на землі сучасної Румунії, або ж селянська еміграція із західноукраїнських земель на території сучасних Сербії та Хорватії⁴.

Проте масова еміграція з українських земель відбувається наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Тоді переселенці із західної України, перш за все, Галичини, Буковини та Закарпаття, які страждали від малоземелля, надлишкової робочої сили, які не мали можливості гідної оплати праці заробітків в умовах економічної відсталості цих країв, почали шукати краще життя шляхом еміграції з Австро-Угорщини. Спроби стимулювати їх еміграцію на території Російської імперії провалилися, по різних політичних причинах, і єдиним напрямком, відкритим їм для переселення, стала заокеанська еміграція – до США та Канади. Саме тут виникають осередки не тільки дисперсного, а й компактного розселення українців, формується етнодемографічне ядро, а пізніше відбувається й інституційне оформлення західної діаспори.

У науковій літературі міцно утвердилася періодизація історії західної еміграції з України, заснована на концепції трьох її хвиль. Відповідно до неї, перша хвиля української еміграції, переважно обумовлена соціально-економічними причинами, починається з

³ Горинь М. Ми потрібні один одному // Політика і час. 2006. № 9. С. 56.

⁴ Лопух В. «Нова хвиля» еміграції до США: економічно-соціальні аспекти // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє: Третя міжнар. наук.-практ. конф. м. Львів, 23-25 червня 2010 р. Львів: Вид-во Львівська політехніка, 2010. С. 65-75.

останньої третини XIX ст. і триває до Першої світової війни. Вона охопила, насамперед, сільське населення, які виїжджали з рідних земель у період формування української нації⁵.

Друга хвиля еміграції пов'язана з політичними причинами більшою мірою, чим економічними, й охоплює міжвоєнний період до Другої світової війни. Поразка української революції 1917-1921 рр., поділ українських етнічних земель між СРСР, Польщею, Чехословаччиною та Румунією призвів до від'їзду українських емігрантів вже не до США, а до країн Західної та Центральної Європи. Зокрема, в Чехословаччині, завдяки гостинності влади й особисто-президенту Г. Масарику, українські політемігранти змогли розгорнути тут повноцінну культурну й освітню діяльність. Їхні центри діяли також у Німеччині, Австрії, Франції та деяких інших країнах. І, нарешті, трагічні колізії Другої світової війни спричинили третю хвилю міграції з України, яка проходила після закінчення війни під тотальним контролем радянської влади та її репресивних органів. Це покоління мігрантів було дуже різним за своїм соціальним складом, освітою та професійними характеристикам. Вони розселилися як у країнах Західної Європи, так і нерідко залишали їх незабаром, прямуючи у більш віддалені від СРСР, які були менш постраждалі від війни та гостинні до емігрантів Канаду, США й Австралію.

За збереження важливості української діаспори у Латинській Америці (насамперед, в Аргентині та Бразилії) та в окремих країнах Західної Європи найбільш інтенсивно та успішно соціально-політична та культурна самоорганізація українців у діаспорі розвивалася в Канаді та США. Саме тут українські емігранти виявилися здатними досягти вагомих позицій у низці секторів, включаючи сферу політики та державного управління. Українці успішно заснували не тільки національно-культурні центри та церковно-конфесійні структури, а й змогли досягти важливих результатів у створенні престижних наукових центрів, як Український дослідний інститут Гарвардського університету та Канадський інститут українських студій. Останній успішно працює на якісно високому науковому рівні, на базі університетів у Торонто й Едмонтоні⁶.

Саме представники діаспори в цих двох країнах демонстрували найбільш високий ступінь зацікавленості подіями, що відбуваються в Україні, сподівалися та намагалися сприяти відновленню її державної незалежності. Третя хвиля еміграції, будучи дуже різноманітною в конфесійному та соціальному відношеннях, була також і найбільш політизованою та радикалізованою у порівнянні з попередніми двома. Якщо вже друга хвиля еміграції внесла чималу напруженість у взаєминах різних її політичних таборів, то представники третьої хвилі еміграції перенесли на нові землі міжпартійні та міжфракційні протиріччя, властиві національному підпіллю ОУН і партизанського руху УПА. Вони намагалися нав'язати власний порядок діяльності вже сформованим, а не тільки заснованим вперше ними інституціями мігрантів. Адже іншої України, крім УРСР у післявоєнний період і до розпаду Радянського Союзу не було. Тому українська діаспора виявилася далеко не єдиною у своєму відношенні до радянської України та порядків, що в ній існують. СРСР також намагався використовувати почуття вихідців з цих територій, що опинилися у його складі для активної роботи в західних країнах на свою користь. І нерідко в цьому

⁵ Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. Київ, 1995. 342 с.

⁶ Кондрашевська Ю. Українські громадсько-політичні організації Канади в контексті боротьби за незалежність України (1960-1980 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 96. С. 120-126.

відношенні радянські розвідка, агенти впливу і масована пропаганда досягали певних результатів. Таким чином, політизована частина діаспори виявилася розділеною на антирадянську та прорадянську.

Нове вікно можливостей відкрилося для представників західної української діаспори з початком перетворень у СРСР періоду перебудови. Придивляючись до них з особливим увагою та новими надіями, вони намагалися скористатися процесами демократизації СРСР для допомоги Україні. Зокрема, таку масштабну допомогу вони надавали після Чорнобильської аварії 1986 р. для подолання її наслідків. Особлива увага приділялася тим силам та особам, які бачили перспективу розвитку процесів у відновленні української державності та дезінтеграції Радянського Союзу.

В останні роки існування СРСР активність зарубіжних українців стає помітною не лише у країнах їхнього проживання, але й на території України. Громадські організації й індивідуально представники діаспори надавали дієву допомогу процесу суверенізації України та міжнародному визнанню її державності у 1991 р. У цьому факті, що відбувся, дуже багато з емігрантів або їх спадкоємців бачили втілення сподівань поколінь українців, які боролися за незалежність і свободу своєї історичної Батьківщини. З її незалежністю вони пов'язували економічний і соціальний розквіт України та подальшу за ним підтримку з боку української держави своїх співвітчизників за кордоном. І зі сторони незалежної України, її суспільства та влади буде крайньою несправедливістю не визнати важливість багатостороннього внеску українців західної діаспори у боротьбу за відновлення державності України. Включаючи агітаційну роботу з підготовки референдуму 1 грудня 1991 р., що продемонстрував переконливу підтримку населенням усієї України, у тому числі східними її областями та Кримом, Акту про державну незалежність України.

Після відновлення Україною незалежності перед країною постало завдання виробити власну політику стосовно своєї діаспори, до міграційних процесів та еміграції. Ці завдання виявилися нелегкими для вирішення молодю державністю, з переважанням у її державних структурах представників старої влади. З одного боку, Україна приступила до формування концептуальних і нормативно-правових засад державної політики⁷. При цьому вона орієнтувалася, перш за все, на норми міжнародного права, рекомендації та практику діяльності відповідних міжнародних організацій, а також досвід розвинених демократичних держав. Крім того, активізувалися контакти із західною діаспорою, найбільш діяльні представники діаспори також очікували від влади в Києві та на місцях зацікавленого й особливого відношення до їх бажання допомогти новій країні, у тому числі в її реформуванні, створенні сучасних бізнес структур, відкритті нових підприємств і т.д.

У відношенні своїх закордонних співвітчизників влада зробила ряд важливих кроків. Зокрема, із серйозними затримками, але все-таки було прийнято низку важливих законодавчих актів, зокрема у 2004 р. Закон про правовий статус закордонних українців (доповнений деякими змінами у 2012 р.), Концепція державної міграційної політики й ін.⁸ Він надавав зарубіжним українцям низку важливих переваг і прав, юридично зрівнюючи їх

⁷ Луцишин Г. Українська діаспора: новітні тенденції впливу на процес національної консолідації // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Політологія. 2013. № 1. С. 252–256. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2013.137365>

⁸ Касьянова М. Формування міграційного законодавства щодо українських трудових мігрантів у кінці ХХ – початку ХХІ ст. // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 104. С. 202–206.

у більшості соціально-економічних і частково культурних прав з громадянами України. Разом з тим, ідея надання громадянства України при збереженні громадянства країни проживання для представників діаспори не знайшла підтримки законодавчої та виконавчої влади, що справедливо побоювалися розмивання правових основ національного громадянства та можливості використання біпатризму в антиукраїнських цілях недружніми відносно України державами.

Також була прийнята і Національна концепція співпраці з діаспорою, Концепція державної програми співпраці із закордонними українцями та деякі інші важливі у цій сфері політики документи. Поступово формувалися й інституційні засади політики щодо діаспори та емігрантів з України. Щоправда, тут швидше спостерігалася яскраво виражена непослідовність і значні коливання визначення статусу та повноважень таких органів. То їх статус підвищувався до рівня Державного комітету, і навіть Міністерства у справах національностей і міграції, то знову знижувався до рівня Державного комітету, а пізніше зводився до окремого Департаменту у складі Міністерства юстиції⁹.

Зрозуміло, що такі зміни не сприяли якісній розробці та реалізації державної політики у даній сфері та показували відсутність зацікавленості керівників країни до її належного розвитку. Діаспорою та міграцією займалися, як правило, кілька міністерств і відомство одночасно у сфері публічної політики, починаючи з Міністерства закордонних справ, яке через дипломатичні місії та консульства підтримувало контакти з діаспорою та її організаціями, намагалося налагодити відповідний діалог, а іноді й мобілізувати діаспору на підтримку зовнішньополітичного курсу України. Разом з цим, окремими питаннями взаємодіяли з діаспорою також Міністерство культури, Міністерство освіти і науки й інші міністерства та відомства.

Однак координація їх діяльності, як і загальна результативність, залишала бажати кращого. Україна вибудовувала свою систему взаємовідносин і діалогу з організаціями діаспори. Її головним партнером став Всесвітній Конгрес українців, а для обговорення питань, пов'язаних з підтримкою зарубіжних українців і врахування їхньої думки з питань державної політики, була вироблена практика проведення Всесвітнього Форуму закордонних українців у Києві (починаючи з 1992 р.)¹⁰.

Важливу роль відіграє також орган співпраці з діаспорою – Українська всесвітня координаційна рада. Щоправда, не завжди їх резолюції враховувалися владою, а саме проведення Всесвітнього Форуму під час наростання опозиції з боку більшості впливових діаспорних організацій діям окремих президентів України ставилося під питання і під різними приводами відкладалося. Важливо відзначити, що якщо на початку незалежності діаспори з великим ентузіазмом ставилися до всебічної підтримки України, її державності громадян, зокрема, регулярно жертвували чималі кошти на ці цілі, допомагали офіційному Києву забезпечити свої посольства приміщеннями та технікою. Нерідко вони приїжджали в Україну, щоб особисто включитися в процес реформ і державного будівництва. Але з роками цей первинний ентузіазм став згасати.

⁹ Нечитайло А. Нормативно-правове забезпечення стосунків з закордонним українством як питання національної безпеки // Інформація і право. 2014. № 3 (12). С. 120-130.

¹⁰ Гнатюк Т. Політика України щодо закордонного українства: невикористаний потенціал для розвитку // Наукові праці: Політологія. 2014. Вип. 236, Т. 248. С. 34-39.

В Україні також деякий час домінували завищені очікування щодо представників діаспори, а саме, що вони здатні масово повернутися до країни і допомогти їй побудувати ефективно працюючу ринкову економіку та демократичну державу. Хоча досить чимало прикладів, коли цілком успішні та забезпечені представники західної діаспори переїжджали в Україну та жертвовно намагалися допомогти її становленню. Можна згадати тут діяльність останнього Президента Української народної республіки Миколи Плавюка, знаменитого економіста Богдана Гаврилишина, ініціатора створення сучасної Національної Академії державного управління при Президентові України професора Богдана Кравченка. Але в цілому, передбачуваного масового повернення українців діаспори до України не відбулося.

За часи війни України з Росією, починаючи з 2014 р., українська діаспора відзначається безпрецедентною допомогою, особливо починаючи з 2022 р. Українці закордоном організують і надають вимушеним мігрантам великі обсяги гуманітарної допомоги, підсилюючи у такий спосіб зусилля країн, що приймають біженців з України. Цей напрям належить до одного із пріоритетних у роботі українських спільнот за кордоном, які чутливо реагують на потреби України, забезпечуючи також військову, гуманітарну, адвокаційну, інформаційну підтримку України в умовах жорстокої агресії Росії¹¹.

Варто також відмітити, що часи війни настільки консолідували українців усього світу, що термін «українська діаспора» можна сміливо замінити на «глобальний український простір», адже за словами директорки Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Ірини Ключковської: «Глобальне українство – це сила, і та інформація, яку ми збираємо про діяльність діаспори для допомоги Україні в умовах війни, лише зайвий раз нас у цьому переконує. Ми сьогодні вкотре переконалися і хочемо, щоб про це знала вся Україна, що немає «українська діаспора» і «Україна», а є – МИ. Діаспора – абсолютно невід'ємна частина нас. Ми є разом, і в цьому наша сила. «Рускій мір» та війна не тільки тут. Вона перейшла кордони і прибрала інші форми. «Рускій мір» мімікрує під Україну, і тому ми мусимо бути дуже пильними. І якщо ми об'єднаємо зусилля, то вбережемо людей в Україні та за її межами. функцію солдата. Ми – воїни на місцях, які воюють за те, щоб Україна і діаспора дихали одним повітрям, були руками однієї мами, одним-єдиним цілим»¹².

Таким чином, українська діаспора формувалася протягом досить тривалого часу та наразі відіграє важливу роль у формуванні позитивного міжнародного іміджу України. Після початку російсько-української війни у 2014 році чимало українців за кордоном активно брали і продовжують брати участь у протидії російській агресії та надання допомоги Україні.

Автором показано чимало позитивних моментів у формуванні державної політики в частині наявності нормативно-правових засад взаємовідносин з діаспорою, формування інституційних механізмів та інструментів політики діаспори. Проаналізовано найважливіші аспекти розширення діаспори та появи нових діаспор з України на землях

¹¹ Нечитайло А. Нормативно-правове забезпечення... С. 120-130.

¹² Дискусія «Українські вимушені мігранти в Європі: допомога діаспори» (17.06.2022) // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». URL: <https://miok.lviv.ua/?p=21763>

ЄС. Пріоритет спрямування ґрунтовної державної політики сотень українських мігрантів і трудових мігрантів відстоювався у свідомості війни, що склалася. Українська діаспора також сприяє розвитку української економіки, так як багато українців з діаспори інвестують в проекти в Україні, сприяють розвитку бізнесу та створюють нові робочі місця. Вони також надають фінансову підтримку українським благодійним організаціям, які займаються соціальними та гуманітарними проектами в Україні. Українська діаспора підтримує науковий обмін між Україною та іншими країнами. Науковці та освітяни співпрацюють з українськими університетами та науковими установами, організують лекції, семінари та конференції, сприяють обміну науковими знаннями та технологіями. Це сприяє підвищенню наукового рівня в Україні та сприяє інтеграції української науки у світовий науковий простір. Українська діаспора завдяки своєму активному та різноманітному впливу допомагає формувати глобальний український простір, сприяючи зміцненню української ідентичності, культури, політичної незалежності та економічного розвитку України.

Yana Harhaun

Ukrainian Diaspora: Influence on the Creation of the Global Ukrainian Space

Abstract: The question of the identity of the Ukrainian nation became acute during the Russo-Ukrainian war. An extremely important role in the formation of a positive international image was played by the Ukrainian Diaspora, which even before that occupied a special place in supporting Ukraine, since after the start of the war in 2014, many Ukrainians abroad actively participated in countering aggression and providing assistance to Ukraine.

The author has shown many positive moments in the formation of state policy in the part, that there are normative and legal foundations of mutual relations with the Diaspora, the formation of the foundations of institutional mechanisms and tools for the policy of the Diaspora. The most important aspects of the increase in the Diaspora and the emergence of new diasporas from Ukraine in the lands of the EU are analyzed. The priority of directing the thorough state policy of hundreds of Ukrainian migrants and labor migrants has been advocated in the minds of the war that have formed. The Ukrainian Diaspora also contributes to the development of the Ukrainian economy. Many Diaspora Ukrainians invest in projects in Ukraine, promote business development and create new jobs. They also provide financial support to Ukrainian charitable organizations engaged in social and humanitarian projects in Ukraine. The Ukrainian Diaspora supports scientific exchange between Ukraine and other countries. Diaspora scientists and educators cooperate with Ukrainian universities and scientific institutions, organize lectures, seminars and conferences, promote the exchange of scientific knowledge and technologies. This contributes to raising the scientific level in Ukraine and contributes to the integration of Ukrainian science into the world scientific space.

The Ukrainian Diaspora, thanks to its active and diverse influence, helps shape the global Ukrainian space, contributing to the strengthening of Ukrainian identity, culture, political independence and economic development of Ukraine.

Keywords: Diaspora, Ukrainian space, identity, positive image, Russian-Ukrainian war